

Erilaisuuden määrittely ja sietokyky uuden ajan alun Suomessa

Kustaa H. J. Vilkuna: Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850. Historiallisia Tutkimuksia 253, SKS, Helsinki 2010. 182 s.

Kustaa H. J. Vilkun uusin teos käsittelee epänormaalin määrittelyä ja siihen liittyvää vallankäyttöä sekä erilaisuuden sietämistä uuden ajan alun Suomessa. Varsin laajaa ja ajankohtaista esivallan, yhteisön ja yksilön suhteen liittyvää aihetta lähestytään neljän näkökulman kautta: marginalisointia tarkastellaan elämänsäkaareen ja ikäkausiin liittyvien käsitteiden, uniin ja ylliluonnollisiin kokemuksiin liittyvän vallankäytön, fyysisesti ja henkisesti sairastuneiden määrittelyn ja hallinnan sekä kansanomaisen huumorin käytön avulla. Teos valottaa kiinnostavasti ja elävästi uuden ajan alun ihmisen

ajattelua poikkeavan ja kielletyn määrittelyn kautta.

Kirjan teemat, näkökulmat ja metodiset valinnat sivuavat erityisesti uutta kulttuurihistoriaa, arjen historiaa, mentaliteettihistoriaa ja historiallista antropologiaa. Vilkuna kokoaa teoksessa yhteen aikaisempien artikkeleidensa tuloksia erilaisuuden ja kielletyn määrittelystä ja säätelystä jäljittäen jatkuvuuksia ja toisaalta vuosisatojen aikana tahtunutta hidasta muutosta erilaisuuden sietokyvyssä. Norbert Eliasin sivilisaatioteoriaan pohjautuen Vilkuna katsoo, että yhteiskunnassa on uuden ajan alun kuluessa havaittavissa ajautumista suvaitsevuuksien suuntaan; erilaisuuden sietokyky kasvoi 1800-luvulle tultaessa (s. 152–164).

Teos toimii nimensä mukaisesti katsauksena menneisyyden ihmisen ajatteluun. Lähteinä toimivat erityisesti tuomiokirjat ja muut oikeudelliset lähteet sekä aiheesta riippuen kirkon asiakirjat, sanomalehdet, oppikirjat, käsikirjoitukset ja kuvat. Juuri monipuolisesta alkuperäisaineistosta poimitut kuvaavat esimerkit ja lainaukset tekevät teoksesta viihdyttävän ja tuovat ajan maailmankuvan lukijan olottuville.

Vilkuna keskittyy ennen kaikkea niihin, jotka joutuivat poikkeavuutensa tai rikkomustensa takia kruunun toimenpiteiden ja yhteisön kontrollin alaisiksi. Lähestymistapa tuo hyvin esiin, kuinka juuri poikkeavista kertovat lähteet peilaavat normaalia ja siten heijastelevat yhteisöllistä normistoa ja ideaalia. Konfliktien ja marginaalien määrittelyjen kautta kontrolloitiin sosiaalista ympäristöä, juurutettiin virallista normistoa ja uusinnettiin totunnaista moraalijärjestelmää.

Johdannossa korostetaan perinteistä vahvan hierarkkista näkökulmaa ja esivaltojen ja kansan vastakkainasettelua. Vaikka eliitti ja esivallat loivat normit yhtenäistämisen ja kurinalaistamisen henges-

sä, kansa ja ns. kansankulttuuri olivat aktiivisesti vaikuttamassa määrittelyihin ja kontrolloimassa käyttäytymistä esivaltojen rinnalla. Toki tietyntyyppisissä konflikteissa ryhmien vastakkainasettelu korostuu. Silti yksipuolisen akkulturaation ja kansan objektina näkemisen sijaan väestönsien kulttuureja ja normeja sekä niissä tapahtuneita muutoksia voitaisiin tarkastella myös saman spektrin osana ja interaktionaalisesta näkökulmasta.

Teos jakautuu teemojen mukaan neljään osaan, joissa keskiössä ovat marginalisoiomisprosessit, erilaisuuden ja kielletyn tunnusmerkit ja poikkeavaan suhtautuminen. Ensimmäisen tarkastelun kohteina ovat erityisesti ikään liittyvät normit, rajapyykit ja iän marginaalit, lapsuus ja vanhuus. Vilkun mukaan juuri ikä oli yksi merkittävimmistä marginalisovista tekijöistä: kiistatta lapsen ja vanhuksen yhteisöllinen asema, valta ja hoivan tarve poikkesivat työikäisen vastaavista.

Käsitys ihmisen ikäkausista rakentui ideaalisen elämänportaikon muotoon, jossa ihminen kulki metaforisesti lapsuuden kevään ja nuoruuden kesän kautta elämänsä sadonkorjuu-aikaan, kunnes talvinen vanhuus ja lopulta kuolema sammuttivat elämänliekin. Käytännössä kuitenkin henkilön terveys ja työkyky näyttävät marginaalisoinnin kannalta oleellisemmilta iän ja vuosikymmenten saavuttamisen sijaan.

Toisessa luvussa tarkastellaan käsityksiä unien ja näkyjen suhteesta todellisuuteen. Ajan maailmankuvaan kuuluivat maagiset ja holistiset selitykset ja tuonpuoleisen läsnäolo. Terveiden ihmisten mielikuvitukselliset kokemukset käsitettiin totena, mikäli ne sopivat yleisesti hyväksytyyn muottiin. Lyhyt psykohistoriallinen ja maailmankuvaa valottava luku tavoittaa keskeisiä piirteitä ajan mentaliteetistä, mutta teoksen pääteema eli marginalisoiomisprosessi jää kuitenkin sivuun.

Mielisairaat, kehitysvammaiset ja tartuntatautiset olivat kiistatta yhteiskunnan marginaalin äärellä, jonka määrittelyllä tuotettiin ja uusinnettiin normaalia ja ideaalista tilaa. Sairaiden ja poikkeavien tunnistamiseen, merkitsemiseen ja kohteluun keskittyvä kolmas luku onkin tärkeä kontribuutio varsinkin tutkittuun aiheeseen ja tarjoaa samalla suuntaa lisätutkimukselle.

Erilaisiin kohdistetuista toimenpiteistä teoksessa käsitellään erityisesti pakkokeinoja eli hospitaaleihin lähettämistä ja eristämistä, jotka Vilkuha esittää varhemman yhteiskunnan keinoiksi käsitellä vaaraa ja pelkoa aiheuttavia ”viallisia”. Myöhemmin teoksessa korostetaan, kuinka eristämisestä ja piilottamisesta siirryttiin 1700-luvun kuluessa poikkeavien näkyvillä oloon ja sietämiseen osana pitäjyhteisöä (s. 152–157).

Valittu lähdeaineisto keskittyy kuitenkin äärimmäisyyksiin ja erityisesti yhteisölle vaarallisten tartuntatautisten ja väkivaltaisten eristämiseen peittäen taakseen poikkeavien ja marginalisoinnin arjen. Kuten Vilkunakin tuo esiin, yhtä lailla jo ennen 1700-luvun ruotuvaivaisjärjestelmää ja vaivahuoneita marginaaliryhmät elivät pitkälti osana pitäjyhteisöä, joko sukunsa huomissa, kiertämässä vaivaisina yhteisön vastuulla tai yhteisönsä jäsenenä työskentelemässä kykynsä mukaan (s. 76, 85, 88, 100). Yhteisön jäseniksi hyväksytyt kylähullujakaan ei voida pitää uutuuksena. Päinvastoin useiden tulkintojen mukaan poikkeavien eristäminen ja laitostuminen lisääntyi 1700-luvulta lähtien.

Teoksen neljäs osa keskittyy toisiin ihmisiin kohdistettuun humoristiseen puheeseen ja pilkkaan sekä nauruun vallankäytön aseena. Vilkuha tuo esiin huumorin ja pilkan vallankäytöllisen ja tasapainottavan luonteen sekä hyväksytyt ja vääran huumorin rajat ajan suullisessa kulttuurissa. Huumorin kieli ja aiheet paljastavat, millaiset

asiat nähtiin häpäisevinä ja siten marginalisoivina attribuutteina. Edeltävien lukujen tavoin osiossa keskitytään aineistojenkin osalta erityisesti 1600- ja 1700-luvun alkupuolikolle. 1800-luvulle tultaessa voidaan havaita muutos: sanojen ja pilkan merkitys kunnian ja maineen pilaamisen sekä henkilön leimaamisen kannalta väheni (s. 118).

Loppuyhteenvedon kaltainen viimeinen luku tuo esiin Vilkun tulkinnat erilaisuuden sietokyvyyssä tapahtuneista muutoksista. Poikkeavuuksia siedettiin paremmin, kiinnostuminen erikoisuuksista kasvoi, ja erilaiset päästettiin näkyville ja osaksi yhteisöä. Suvaitsemattomuuden väistymisen merkeinä Vilkuha pitää erityisesti vaivashoitajärjestelmän perustamista ja erikoisuuksien astumista julkisuuteen lehdistössä. Tavallisesta poikkeavien asioiden pelko laantui ilmiöiden luonnontieteellisen selittämisen yleistessä. Kuitenkin voidaan huomauttaa, etteivät kiinnostus ja pelko, inho tai eristäminen ole toisensa poissulkevia. Vilkun tulkinnat 1700-luvun kuluessa tapahtuneista siirtymistä poikkeavuuden pelosta kohti viehtymystä sekä erilaisten piilottamisesta kohti osallisuutta näyttävätkin aiempien lukujen ja käytetyn lähdeaineiston valossa varsinkin kärjistetyiltä.

Teoksen aiheiden monipuolisuus luo värikkään kuvan marginalisoinnista uuden ajan alussa. Monipuolisuuden kääntöpuolena on kuitenkin tietty hajanaisuus: temaattisen ja ongelmakeskeisen lähestymistavan takia luvut jäävät irrallisiksi toisistaan. Eri osa-alueisiin, kuten sosiaaliseen kontrolliin, marginalisointiin, inhoon ja määrittelyvallan käyttöön liittyvien teorioiden hyödyntäminen tarjoaisi aiheisiin hedelmällisiä näkökulmia. Kun eri aiheiden kuvaileva analyysi pohjautuu erityisesti 1600- ja 1700-luvun alkupuolikolle lähteesiin, kronologiset muutokset ja eri-

laisuuden sietokyvyssä tapahtuneet murrokset jäävät paikoin epäselviksi ja tulkinnallisiksi.

Teos on tärkeä lisä uuden ajan alun marginaaliryhmiä käsittelevään tutkimukseen ja tarjoaa tietoa erityisesti ajan maailmankuvasta, huumorista, iän kategorioista ja poikkeavuuskäsityksistä kiinnostuneille. Tapansa mukaan Vilkuna onnistuu luomaan rikkaan ja elävän kuvan ihmisten ajattelumaailmasta ja marginaalien määrittelystä.

– RIIKKA MIETTINEN